

Korset och Kronan

Nr 122/2022

Jesus säger: Håll fast vid
det du har så att ingen
kommer och tar din krona
(Upp. 3:11)

S:t Martin och Svenska kyrkan (9)

Wauwatosateologin

Redan under tiden 1900-1925 skedde en utveckling inom Wisconsin-synoden som brukar kallas Wauwatosateologin efter dess teologiska seminarium som på den tiden låg i Wauwatosasa (numera i Mequon). De tre framstående teologerna *J.P. Koehler*, *John Schaller* och *August Pieper* var kollegor vid fakulteten i Wauwatosasa i början av 1900-talet och de kom att omfatta en teologi som i viss mån var kritisk till den äldre ortodoxin företrädd av C.F.W. Walther och Franz Pieper (bror till August). Denna s.k. "Wauwatosateologi" är en speciell form av teologi, som framför allt utvecklades av J.P. Koehler. Den är viktig för att förstå utvecklingen inom Synodalkonferensen (Missouri, Wisconsin m.fl. synoder) och situationen inom vår tids konfessionella lutherdom på 2000-talet.

Kyrkblad för S:t Martins och S:t
Petri församlingar, Evangelisk-Lutherska
Kyrkan i Sverige. Red. Sten Rydh.
Nr 122, 21 okt. 2022.

Ordet om korset är en
dårskap för dem som går
förlorade, men för oss som
blir frälsta är det en Guds
kraft (1 Kor. 1:18)

Den gode herden
leder sina får (Joh. 10)

Wauwatosateologin har blivit mycket olika bedömd. Jag utgår i min framställning från av J.P. Koehler själv skriver om den i sitt stora verk om Wisconsin-synodens historia (ed. Jordahl, 1970)

Huvudpersonen i Wauwatosateologin, var alltså **J.P. Koehler** (1859-1951). Hans fulla namn var John Philipp Koehler. Han hade studerat för Walther i St. Louis och blev där också nära bekant med den framstående exegeten Georg Stöckhardt (1842-1913). Koehler kom efter hand att bli ganska kritisk mot Walthers äldre metod, som han tyckte var alltför dogmatisk och som använde många citat från de lutherska fäderna. Han utvecklade istället en slags "historisk" metod som satte historien och exegetiken i centrum. Man kan visserligen använda olika teologiska metoder om de bara på allvar håller fast vid Bibelns inspiration och utgår från att all lära skall grunda sig på tydliga och klara bibelställen. Men just detta var för Koehler en stötesten. Mer om detta senare.

Efter teologisk grundexamen 1880 kom John P. Koehler att verka inom Wisconsin-synoden. Efter tolv år som lärare vid

synodens college i Watertown kallades han år 1900 som professor i Wauwatosa. Koehler hade redan i barndomen fått ett stort intresse för historia, litteratur och konst. Under sin tid i Wauwatosa skrev han ett omfattande kyrkohistoriskt verk. Koehler var som person och lärare ganska tillbakadragen och han tycks inte ha gjort något större intryck på studenterna. Men hans styrka låg i skrivandet. Med sin speciella, kreativa personlighet utvecklade han den säregna historiska metod inom teologin. När man läser hans verk slås man av en stor noggrannhet och strävan efter objektivitet. Han vill alltid försöka förstå andra teologer och författare utifrån deras egen intention. Men han riskerade samtidigt att gå för långt. När t.ex. en teolog hade uttryckt en falsk lära ville Koehler ändå om möjligt förstå den så att författaren "egentligen" ville säga något rätt och riktigt.

Det är ju sant att även de bästa teologer då och då kommit med "hö och strå", som inte höll måttet. Så visade t.ex. Luther att den store kyrkofadern Augustinus – som Luther högaktade som en rätt lärare – ändå ibland tog miste. Detta gällde t.ex. i rättfärdiggörelsen, där Augustinus inte alltid använde de bästa och klaraste uttryckssätten. Men eftersom Augustinus kämpade mot en villolärare som hävdade människans egen vilja i omvändelsen gällde Augustinus kamp att visa att det är Gud ensam som omvänder syndaren, och detta gjorde han mycket tydligt och klart.

Koehlers önskan att ursäkta dem som felade var alltså i sig inte fel. En falsk lärare är den som driver en falsk lära och hävdar den mot Bibelns klara ord, men inte en god lärare som ibland av misstag uttrycker sig oklart eller felaktigt. Men utifrån sin vilja att försvara intentionen bakom felaktiga läroutsagor kom Koehler att gå för långt. När hans motståndare senare påpekade att en viss text innehöll direkt felaktiga läror ville Koehler ändå försvara

det hela med att författaren hade "menat" något annat. Detta ledde så småningom till en skarp kamp mellan Koehler och andra ledande teologer, som till sist vände sig mot honom. Han blev då utesluten ur Wisconsinsynoden. Först blev han avsatt från sin professorstjänst och senare även utesluten ur synoden.

Många var inte alls medvetna om att Koehler i själva verket företrädde en delvis ny syn på teologin, där han ifrågasatte den äldre, dogmatiska teologin och ville ersätta den med sin nya mera "historisk" syn. "Wauwatosa-teologin" väckte därför inte någon större uppmärksamhet, utan uppfattades snarast som en fortsättning på den äldre goda, konfessionella teologin men med ivriga försök att nå ut på ett enklare sätt med budskapet, vilket särskilt gjordes av den mer folkliga *August Pieper*, som helt och hållet accepterade Koehlers nya syn.

August Pieper (1857-1946) var född i Pommern i Tyskland, varifrån han utvandrade tillsammans med sin mor och flera bröder, bl.a. den äldre mer kände brodern *Franz Pieper*. August blev efter sin grundexamen pastor i Milwaukee. Där blev han snart känd som teolog och ledare, och han kallades så till Wauwatosa-seminariet år 1902, som professor i Gamla Testamentets exegetik, där han verkade fram till 1941. Han var också svåger till den tidigare nämnde Georg Stöckhardt. Han kom faktiskt att stå Stöckhardt närmare än sin egen bror Franz.

Den tredje i Wauwatosa-triumviratet var **John Schaller** (1859-1920. Medan både J.P. Koehler och Aug. Pieper kom från Wisconsinsynoden kom Schaller från Missouri, där hans far var professor i teologi vid fakulteten i St Louis. Schaller ordinerades 1881 och kom till Wauwatosa 1908 som professor i dogmatik, där han efterträdde Wisconsinsynodens främste teolog Adolf Hoenecke. Schaller är känd

för sitt verk ”Biblisk kristologi” (1919). Där använder han dock den traditionella teologiska metoden som tillämpades av Walther, Hoenecke och Franz Pieper.

Men både Schaller och August Pieper kom i sak att acceptera J.P. Koehlers nya metod. Den går i korthet ut på följande.

Luthersk teologisk metod

Koehler var som sagt missnöjd med Walthers och Pieper sätt att presentera teologin. De förde fram klara och tydliga bibelställen och utifrån dessa ställen (loci) presenterade de vad Bibeln lär. Detta var den äldre ortodoxins metod, som Filip Melancton först hade använt i sin berömda bok *Loci Communes* från 1521. Luther berömde den boken oerhört mycket. I Luther disputationer, som numera finns tillgängliga, kan man se och följa hur han använde metoden med att utifrån några grundläggande teser fastställa vad som exakt är den bibliska läran. Detta skedde i disputationsform där blivande teologiska doktorer fick öva sig i att antingen angripa eller försvara en viss tes. Genom denna metod ville Luther få fram goda teologer, som både kunde disputeras på allvar och som förstod hur man exegetiskt och dogmatiskt grundade den bibliska läran på tydliga och klara bibelställen. Luther var här den store mästaren.

Lutherforskningen

Modern Lutherforskning har här helt missförstått Luther. För det första har man orättvist och ohistoriskt gjort Luther till en bibelkritiker. I flera artiklar har Tom G.A. Hardt visat att detta inte alls håller. Hardt visar också att Luther avvisade mystiken. Hardt skrev i detta ämne en viktig artikel mot Christian Braws luthertolkning, vilken jag senare återkommer till.

För det andra har Lutherforskningen envist velat få det till att Luther byggde all biblisk lära på *upplevelsen av rättfärdiggörelsen*. Men Luther betonar att varje lära måste

ha sin egen grund i klara och tydliga bibelställen. Man kan t.ex. inte härleda nattvardsläran från rättfärdiggörelsen, även om denna finns med också där. Nattvardsläran måste härledas direkt från instiftelseorden.

Luther själv var också mycket intresserad av historia och detta märks tydligt i hans många bibelkommentarer. Men Luther låter aldrig den historiska bakgrunden eller intentionen bli avgörande för vad som är rätt biblisk lära. Varje lära entydigt framställas och bevisas utifrån Bibelns klara och tydliga ställen. I det fallet bejakade Luther helhjärtat Melanctons loci-metod. Att Melancton senare – tyvärr – avvek från Luthers bibliska lära i flera stycken berodde inte på metoden, utan på Melanctons strävan att få det hela att också stämma överens med förnuftet.

När de ortodoxa telogerna på 1600-talet använde den bibliskt-lutherska metoden i detalj har många klandrat dem. Men det sker med orätt. De senare ortodoxerna började visserligen på nytt att använda Aristoteles definitioner. Detta var i och för sig möjligt, men ändå en försvagning. Luther var mycket kritisk till Aristoteles och ville komma bort från honom. Men man måste då skilja mellan den hedniska grundsynen hos Aristoteles – som Luther förkastade – och hans filosofiska tänkande när det gällde hur man argumenterar. Det är inte fel att använda denna sida hos Aristoteles. Även i logiken var Luther en mästare. Men han var rädd för att Aristoteles filosofi och världsåskådning också skulle komma in i kyrkan.

När man sedan läser Walther märker man att han i sina skrifter är mycket enkel och folklig. Hos Walther känner man igen Luthers kraft och klarhet. I sin dogmatiska undervisning däremot utgick Walther från ett kompendium av *Johan Wilhelm Baier* (1675-1729). Walther utvidgade denna

skrift med mycket material från både Luther, ortodoxin och även senare material. Detta stora verk kom ut 1877. Så blev Baier-Walther den lärobok som J.P. Koehler och andra teologer fick gå igenom i sin utbildning.

Wauwatosas kritik

Wauwatosateologerna med Koehler i spetsen menade nu att det var för mycket av stelbent ortodoxi i den äldre missouri-teologin, främst företrädd av Walther. Koehler menade att man inte tillräckligt tog hänsyn till den historiska situationen i alla de bibelställen varifrån man hämtat den bibliska läran. Koehler ville därför förskjuta tyngdpunkten i teologin från den gamla loci-metoden till en mer ”historisk-exegetisk” syn. Framför allt menade Koehler som ovan nämnts, att man historiskt måste försöka förstå författarens intentioner. Han kom då ofta i konflikt med vad själva texten säger.

Luther betonade att bibelordet måste förstås utifrån sin enkla, klara och uppenbara mening. Därför måste man i läran utgå från de klara och tydliga ställena och sedan belysa för oss dunklare ställen utifrån dem. Luther betonade också att om ett ställe strider mot det som är klart och tydligt uppenbart måste man utifrån ”trons analogi” tolka dessa dunkla ställen.

Vi kan ta ett exempel. Bibeln lär tydligt och klart att Guds rike inte är ett yttre, synligt rike, utan ett andligt rike som utgörs av alla som av hjärtat tror på Kristus. När det då i Uppenbarelsboken 20 talas om ett tusenårsrike måste vi utifrån trons analogi avvisa tanken på att det skulle vara fråga om ett yttre, jordiskt rike, där Kristus skulle regera på ett synligt, yttre sätt.

Den ortodoxa loci-metoden ger klarhet i vad som är Bibelns egen lära. Man måste inte vara en lärd teolog för detta. Gud har uppenbart sin vilja så klart och tydligt att även okunniga människor som läser Bibeln

där kan bli vissa om sin salighet, om Guds ord, dopet, nattvarden, bönen, kyrkan, Kristi återkomst, domen och det eviga livet m.m. Var och en som läser evangelierna, apostlagärningarna och några brev kan förstå vad Bibeln lär om skapelsen, synden och döden, om Kristi födelse, hans undervisning, under, död, kroppsliga uppståndelse och himmelfärd och om hur Kristi frälsningsverk ger oss saligheten, först redan här i tiden genom tron, och sedan uppenbart i himmelen. Bibeln har ett så strålande ljus att även en tämligen svag bibelöversättning inte kan hindra detta budskap från att stråla fram på så gott som varje blad i Skriften.

Wauwatosas misstag

Det ska inte förnekas att det låg ett gott syfte bakom Wauwatosateologin. Man ville föra ut Guds ord på ett enklare sätt och undvika en alltför stelbent citat-teologi. Men man missade grovt detta mål. Koehler kom i sin teologi att ifrågasätta Bibelns inspiration och i sin kritik av ”trons analogi” går han i själva verket ifrån Luthers och ortodoxins grunder.

Dogmatiken blir underordnad en exegetik, som i själva verket kommer att gå i riktning mot den historisk-kritiska skolan (vilket inte Koehler avsåg, men som ändå skedde).

Redan i första numret av en i Wauwatosas nystartad tidskrift (Teologisk kvartalstidskrift) hade Koehler en artikel om *trons analogi*, som väckte stort uppseende. Koehler avisade där direkt hela den äldre lutherska kyrkans syn på trons analogi. Eftersom uttrycket grundar sig på Rom. 12:6 utgick Koehler från sin exeges av detta ställe. Paulus säger där:

Vi har olika gåvor efter den nåd vi har fått: att profetera i överensstämmelse med tron (Rom. 12:6).

Grekiskan har här ett uttryck (εἴτε προφητείαν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως) som ordagrant kan översättas

med ”[vi har olika gåvor...] antingen profetia, enligt trons analogi”. Luther (svensk övers.): ”Har någon profetia så skall den vara i enlighet med tron”. Luther och den äldre ortodoxin menade att detta måste innebära att om någon predikar så skall detta ske i enlighet med trosläran. Det är alltså en direkt parallell till Petrus’ ord: *Om någon talar, så skall han tala som Guds ord* (1 Petr. 4:11).

Men Koehler gör istället tolkningen att det här inte alls är fråga om trons innehåll, själva trosläran, utan om tron som en subjektiv akt. Han får det då till att betyda att om någon profeterar skall det inte ske utöver den subjektiva gåvan från Gud. Många har sedan följt Koehler i detta. Tolkningen passar väl för den moderna teologin. Det är inte längre fråga om *vad* man predikar, utan *hur* det sker. Profeten får inte överskatta sin subjektiva förmåga utan skall vara ödmjuk och inte säga mer än vad som motsvarar hans särskilda gåva. Koehler är i orden ödmjuk, men i saken är han mycket skarp. Hans uttalanden om trons analogi avvisar tanken på att allting i Bibeln verkligen stämmer överens läromässigt, och att vi därför har all rätt att tillämpa trons analogi på sådana ställen som är dunkla för oss.

Koehler skriver om en konferens där uttrycket ”trons analogi” hade diskuterats:

Uttrycket hade använts i mer än 1500 år i kyrkan som en teknisk tolkningsprincip, och därför gavs [vid konferensen] alla svar på vad trons analogi är i enlighet med olika dogmatikers tolkningar. Resultatet var att man inte kom till någon enighet. Den allmänna idén var att varje lära och tolkning av respektive skriftställe måste vara ”analog”. d.v.s. likformig med Bibelns lära. ... Den rätta tolkningen av detta missförstådda bibelställe blev viktig. Koehler, som inte hade varit med vid diskussionerna, tog sig då an uppgiften. Resultatet blev en artikel i första numret av

Quartalschrift med titeln ”Trons analogi”. Han fann att aposteln inte talar om någon teknisk hermeneutisk princip i Rom. 12:6, utan han säger där, att profetians gåva skall användas i proportion till tron. De som i urkyrkan blivit utrustade med denna speciella gåva skulle bara utöva den i förhållande till hur Anden ledde dem. De skulle inte flyga högre än sin egen förmåga (Wisc. historia, s. 212:1).

Många av dem som läste artikeln påpekade att det här var fråga om två sidor hos tron. Tron innehåller både en subjektiv akt, vilket är den rättfärdiggörande tron som mottager Guds gåva. Men tror har samtidigt ett objektiva innehåll. Detta innehåll är främst Kristi verk för vår salighet, men också detta att tron är villig att tro allt vad Skriften lär. Adolf Hoenecke påpekade detta för Koehler, men reagerade annars inte särskilt. Men Koehler nämner också att Dr Pieper (Franz) hade sagt till två vänner, att Koehler här med sin artikel har gett sig in på en farlig väg (s. 212:2).

När tidskriften sedan följde upp Koehlers artikel kom många protester. Koehler avfärdar dessa med orden:

”Detta visar hur rostigt tänkandet även hos rättroende människor har blivit. St. Louis-fakulteten kom också med en formell protest undertecknad av Stöckhardt m.fl., vilket visade att man inte förstod saken i dess rätta sammanhang. ... När prof. August Pieper kom tillbaka från en festlighet i St. Louis informerade han om att Stöckhardt inte ens läst den kritiska artikeln.”

Detta var givetvis inte bra, men själva saken var alltför allvarlig för att vifta bort den som Koehler gör. St. Louis-fakulteten hade förstått att Koehler var ute på farliga vägar när han så lättvindigt avvisade den äldre, goda förståelsen av ”trons analogi”.

Koehler ville prioritera den ”historiska” tolkningen av olika bibelställen, även om

dessa skulle komma i strid med Bibelns klara och tydliga lära. Detta är i sak ingenting annat än början till den historisk-kritiska skolans förnekande av Bibelns inspiration och klarhet. Idag ser vi tydligt hur just detta kom att utvecklas vidare inom synodalkonferensen. Många var inte längre nöjda med den äldre, ortodoxa synen att Bibeln var en läromässig enhet utan motsägelser. På 1930- och 1940-talen kom denna radikalare bibelkritik från Tyskland att locka flera teologer inom Missouri bort från Walthers och Piepers klara ställningstagande. Mera om detta i kommande nummer.

Den andra allvarliga villfarelsen som J.P. Koehler utvecklade var synen på själva inspirationen. I sin inledning till Koehlers skrift om Wisconsinsynodens historia skriver utgivaren, Leigh D. Jordahl:

Koehlers position mot "Bibelns helhet" [alltså mot den äldre synen på trons analogi] liknar mycket av den nyare, moderna bibeltolkningen, där skillnader och olika teologier tas för givna. Detta gör att Koehler framstår som väldigt modern. Så har också hans polemik mot den dogmatiska uppfattningen av exegetiken en nutida klang. Men Koehler ville inte skilja mellan kanonisk skrift och Guds ord. Den Bibel som enkla kristna läser kan och skall vi lita på som en Guds gåva. Men Koehler var inte fångad av läran om verbalinspirationen och han var ytterst kritisk mot den legalistiska tolkning som följde i dess spår. (s. xxii).

Detta innebär i klartext att Koehler ville gå in på en modernare väg än den som Luther, ortodoxin, Walther och Franz Pieper kämpat för och utgått ifrån som Bibelns egen, klara lära. Koehler sade i stället att vi har fått Bibeln av Gud "sådan som den är". Istället för ett budskap som alltigenom är Guds ofelbara, inspirerade ord sätter Koehler en Bibel som är "given

av Gud." Så kan också modernistiska, radikala teologer säga. Gud har gett oss Bibeln, men i själva verket är den full av motsägelser och felaktigheter. Nu går givetvis inte Koehler så långt. Han är snarare inne på samma linje som Kolmodin, Hallesby, Giertz och andra konservativa teologer, vilka erkänner Bibeln som Gud ord, men som samtidigt menar att den kan innehålla smärre felaktigheter.

Koehlers angrepp på den äldre, dogmatiska teologin kan se ut som enbart ett försök att göra teologin enklare för folk i allmänhet. Men han kastar ut barnet med badvattnet. Istället för att som Luther vurma för språkets enkelhet i predikan och folkliga skrifter samtidigt som han behåller Bibelns fulla inspiration, ställer Koehler medvetet eller omedvetet de båda mot varandra. Med sin "historiska" metod menar han sig ha kommit ett steg längre än den äldre ortodoxin. Det må vara sant att vissa av dem var mer akademiska i sina lärda skrifter. Men samtidigt hade de också förmågan att predika enkelt, vilket man genast märka om man t.ex. läser Johann Gerhards uppbyggliga skrifter.

Å andra sidan skriver Koehler själv inte på något lättförståeligt språk. Många elever och säkert även kollegor förstod not inte vilka djupgående, negativa konsekvenser wauwatosateologin hade.

August Pieper var nu den som populariserade Koehlers mer okända tankar. August var känd som medryckande förkunnare och var mer folklig än Koehler. Deras gemensamma teologi fördes fram i många artiklar i den år 1904 nystartade tidskriften "Theologische Quartalschrift" (Teologisk Kvartaltidskrift). Denna tidskrift var inte särskilt spridd och nådde aldrig på allvar utanför Wisonsinsynoden, påpekar Jordahl. Annat var det med Walthers "Lehre und Wehre" och andra skrifter från Missouri vilka flitigt

lästes också inom andra synoder. Missouri var ju den stora, kända synoden, medan Wisconsin var betydligt mindre och inte så utåtriktad.

Franz Pieper kom så småningom att allvarligt klandra sin egen bror, vilket hade sin grund i Augusts skrifter och framträdande. Han var den som utåt förde fram många av Koehlers idéer. Men det kom aldrig till någon brytning mellan bröderna eftersom Franz dog 1931.

Till lärofrågan om synoden och lokalförsamlingen, där bröderna Pieper hade olika uppfattningar skall vi återkomma senare.

Inom Wisconsinssynoden blev man dock efter hand missnöjd med Koehler, som var en tillbakadragen och säregen man som mest verkade genom sina skrifter och teologiska ställningstaganden. Han var främst professor i kyrkohistoria, som var han specialområde. När det 1924 utbröt en inre konflikt inom Wisconsinssynoden, vilken gick under namnet "the Protes'tent Controversy", trädde Koehler upp till försvar för några som enligt Koehler blivit orättvist anklagade. Det var totalt ca 40 pastorer inklusive professorer och lärare som på grund av sina protester så småningom suspenderades. Åtskilliga församlingar uteslöts ur Wisconsinssynoden i denna strid. Koehler menade att man tillämpade kyrkotukten på ett alltför lagiskt sätt. Följden blev dock att Koehler själv blev anklagad och avsatt från sitt ämbete (1930) och uteslöts ur synoden (1933). Han hade då verkat som präst och lärare inom Wisconsin i mer än 40 år. Även kollegan August Pieper som stått honom så nära, vände sig nu mot honom.

Koehler hade tidigt fått uppdraget att skriva Wisconsinssynodens historia, och han fullbordade två delar under sin tid inom synoden. Men sedan fortsatte han och publicerade varje månad ett avsnitt av den

fortsatta historien i tidskriften Faith-Life tills verket blev färdigt år 1944.

Koehlers historieverk (utg. 1970) är ett imponerande, detaljerat arbete. Tyvärr hade han efter sin avsättning år 1930 inte tillgång till de viktigaste källorna, men han måste ha haft många anteckningar och ett mycket gott minne.

Mycket viktigt är att Koehler i sitt historieverk också tydligt presenterar sin egen teologiska uppfattning. Det är på grund av detta jag också flera gånger har haft anledning att framföra skarp kritik mot hans bibelsyn och uppfattning av den ortodoxa dogmatiken hos Walther, Pieper och "gamla Missouri", vilken Koehler ansåg ha stelnat i sina former. Han säger sig visserligen i sak vara överens med Missouris äldre teologi, *men det stämmer inte*. Koehlers tänkande är ett klart avsteg från Luther och den äldre ortodoxin, samt från teologin hos Walther och Pieper.

Positivt inom Wisconsinssynoden

Det ska genast sägas att det givetvis också fanns en hel del gott även inom Wauwatosateologin trots nämnda allvarliga felaktigheter. Men lite surdeg syrar hela degen. Teologin inom WELS hade ju utvecklats från att ha varit oklar och unionistisk i början av 1800-talet till att bli ortodox, framför allt genom Adolf Hoenecekes insats och hans viktiga dogmatik, som bygger på den ortodoxa teologin under 1600-talet. Detta var Wisconsinssynodens huvudspår. Efter uteslutandet av J.P. Koehler kom också Wisconsin (WELS) att gå i mer konservativ riktning, i motsats till Missourissynoden, som började kompromissa mer och mer i läran. Under 1940- och 1950-talen kritiserade WELS Missouri för att ha övergivit sin äldre lärostandpunkt. När Missouri vägrade att lyssna bröt Wisconsin till sist gemenskapen år 1963.

Forts. i nästa nr